

РЕФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ В 1892 – 1898 роках (НА МАТЕРІАЛАХ "ЗАПИСОК НТШ")

У статті розглядається питання висвітлення на сторінках "Записок НТШ" (за 1892–1898 рр.) реформування Наукового товариства ім. Шевченка та розвитку української етнології.

Ключові слова: Наукове товариство ім. Шевченка, етнологія, етнографія, історіографія, Товариство, НТШ, "Записки".

У контексті розвитку української етнології важливе місце займає діяльність Наукового товариства ім. Шевченка (далі – НТШ, Товариство), а особливо його структурного підрозділу – Етнографічної комісії, члени якої займалися етнографічними дослідженнями українських земель. Особливе значення тут має період від початку реформування НТШ, яке було засноване в 1873 р. як літературно-наукова організація просвітницького характеру, до перетворення його на наукову інституцію, в якій етнологічні дослідження займали один із найбільш важливих напрямків наукової діяльності. Цим і визначаються хронологічні рамки даного дослідження, а саме: 1892 р. – початок реформування Товариства та 1898 р. – створення у його структурі Етнографічної комісії.

Історіографічним джерелом до вивчення даної проблеми є друковані органи НТШ, в яких можна знайти інформацію, що стосується проблеми етнологічних досліджень в цій установі. Серед видань Товариства особливе місце займають "Записки Наукового товариства ім. Шевченка" (далі – "Записки"), які вміщують багато матеріалів щодо перебігу реформування НТШ та дозволяють скласти уявлення про те як формувалися знання про розвиток етнології в цій організації.

Специфіка даного видання полягає в тому, що в ньому вміщено інформація різноманітного характеру. Крім власне етнологічних та етнографічних праць у "Записках" можна знайти і протоколи засідань Товариства, рецензії на етнологічні праці як з боку колег по організації, так і з боку іноземних вчених, а також відгуки на рецензії, що дають можливість простежити перебіг наукової полеміки навколо питання етнологічних досліджень в НТШ.

У першому ж томі зазначеного видання знаходимо статтю О.Барвінського присвячену діяльності Товариства¹, але тут лише в загальних рисах окреслено попередню діяльність вказаної організації (до реформування) та подано плани подальших наукових пошуків разом з описом нової організаційної структури НТШ. Про перспективи розвитку етнологічної науки в реорганізованому Товаристві можна лише опосередковано зробити висновки, виходячи із поставлених завдань, які зводяться до того, що: "Наукове товариство ім. Шевченка має плекати та розвивати науки в українсько-руській мові та штуки і збирати та зберегати всякі пам'ятки, старинності і наукові предмети України-Руси"².

Наступний том "Записок", який вийшов у 1893 р., був багато в чому подібний до першого. В останньому розділі цього видання також в загальних рисах подавався опис діяльності та перспективи розвитку Товариства³. Тут наводиться текст доповідей О.Барвінського, О.Огоновського виголошених на перших загальних зборах НТШ, а також короткий зміст дискусій членів Товариства стосовно основних організаційних моментів його діяльності як наукової установи. Вже перші дискусії стосовно напрямків наукової діяльності даної установи мали наслідком пропозицію П.Щурата, який "домагався, щоб "Записки" товариства виходили чверть річними томами і щоб окрім наукових видань товариство видавало збірники матеріалів

етнографічних"⁴. Таким чином, ще на етапі реорганізаційних змін та планування наукової діяльності НТШ його члени розуміли важливість розвитку етнологічних студій в цій інституції.

Ситуація різко змінилася коли редагуванням "Записок" почав займатися М.Грушевський, який у 1894 р. став директором історико-філософської секції Товариства. Зміни стосувалися не лише змістовного наповнення видання, але і його структури. У "Записках" почали вміщувати лише матеріали двох секцій: історико-філософської та філологічної, діяльність яких найбільше відповідала етнографічному напрямку роботи. Крім того, до структури видання було додано три нові розділи, а саме: "Бібліографія", "Наукові розвідки та матеріали" і "Наукова хроніка". Разом з тим, про перебіг організаційної роботи у тому числі і щодо питання етнографічної діяльності можна було отримати інформацію в рубриці під назвою "З Товариства". Зазначені нововведення М.Грушевського є досить важливі для нашого дослідження, оскільки вони дозволили регулярно подавати на сторінках "Записок" огляди етнологічних досліджень в загальноєвропейському масштабі, включаючи наукові пошуки у цьому напрямку членів НТШ.

Але до часу заснування Етнографічної комісії в 1898 р. "Записки" містили переважно лише згадки та коротенькі замітки, які стосувалися досягнень членів Товариства в галузі етнографії. Це пояснюється тим, що до часу створення вказаного підрозділу етнологічний напрямок роботи в НТШ ще не був належним чином організаційно оформленим, а тому і досягнення у цій галузі на той час були порівняно невеликі. У даному контексті варто виділити інформацію про заснування "Етнографічного збірника" для публікації етнографічних матеріалів та досліджень⁵ разом із коротким змістом його перших видань⁶, а також дані про підготовку та публікацію програм для збирання етнографічного матеріалу⁷. Зазначена інформація подавалася переважно в розділі "З Товариства".

Разом з тим, помічається стійка тенденція по розгортанню етнографічної роботи в НТШ про що свідчить все більше матеріалів з даної проблематики, які друкуються у "Записках". Так, якщо в 1896 р. в XI-ому томі вказаного видання містилася інформація про обговорення та рекомендацію до друку етнографічних матеріалів зібраних В.Гнатюком, а також була надрукована програма по збиранню етнографічних відомостей про українське писанкарство укладена М.Кордубою та Ф.Вовком⁸, то вже 1897 р. в XVII-ому томі за результатами засідання Виділу НТШ було прийнято рішення "публікації етнографічні розширити; між иньшими видати том материялів етнольогічних під ред. д. Ф.Волкова в Парижі"⁹.

Про стан і перспективи розвитку етнології в Україні свідчить рецензія на працю Б.Грінченка "Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Выпуск 2. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр." (Чернігів, 1896. – 390 с.), що вийшла у XVIII-ому томі "Записок". Важливість саме цієї рецензії, автором якої був І.Франко, полягає у тому, що рецензент дав влучну характеристику стану розвитку етнології в Україні у порівнянні з її європейським розвитком, а також окреслив коло специфічних особливостей розвитку української етнографії, виділивши при цьому найбільш проблемні моменти. І.Франко, зокрема, відзначив, що етнологія в Україні – це молода наука, яка знаходиться на етапі формування, в той час як у Німеччині цей науковий напрямок є достатньо розробленим. Але, на думку рецензента, це має і певну позитивну сторону для дослідників, які мають широке поле для масштабної наукової діяльності у цьому напрямі не боячись вичерпати джерельну базу та, як наслідок, "із страху перед повторюванем тих самих річей не публікувати більше нічого"¹⁰.

У той же час критика на адресу Б.Грінченка дозволяє зрозуміти та виокремити основні принципи етнологічної роботи в НТШ. Це стосується, в першу чергу, ґрунтовного вивчення досліджуваної етнографічної проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці з використанням найновіших методологічних розробок. Високий рівень наукових досліджень забезпечувався також ґрунтовним знанням джерельної бази з визначеної тематики дослідження не лише окремого регіону, але й відповідних джерел сусідніх народів, а також подібних пам'яток європейського та, в окремих випадках, навіть, загальносвітового масштабу. Це дозволяло провести певні аналогії та паралелі активно використовуючи порівняльний метод в етнології. Так, наприклад, аналізуючи етнографічні матеріали зібрані Б.Грінченком, зокрема казки, І.Франко зауважив, що автор для порівняння використовував лише російські та польські збірки відповідних матеріалів, "а не сягнув і по збірники иньших народів, бодай слов'янських"¹¹.

Оцінюючи працю автора, рецензент наголосив і на іншому недоліку характерному для етнографічних праць даного часу, а саме: під час фіксування етнографічного матеріалу дослідники записували його не слово в слово, а передавали лише загальний зміст, уникаючи діалектів та без вказівки на наголос в окремих словах, що на думку І.Франка, значно знижувало наукову цінність таких етнографічних збірок¹². Не варто доводити, що вказана рецензентом методологія проведення етнографічних досліджень є науково обґрунтованою та і на сьогодні використовується в етнологічній практиці. А це свідчить про високий рівень теоретичної розробки методології етнологічних досліджень українських земель членами НТШ.

Про перебіг та результати етнологічної роботи в Товаристві можна дізнатися з постійної рубрики "Записок" "З Товариства". Так, в ХІХ-ому томі даного видання міститься інформація про рекомендацію до друку народних казок, зібраних В.Гнатюком, О.Роздольським та Л.Гнатішаком, а також інших етнологічних матеріалів, які збрали Ф.Вовк, М.Кордуба, О.Гриша та ін.¹³. Крім того, інформація вміщена у цій рубриці дозволяє простежити перебіг формування та редагування етнографічних видань НТШ, зокрема "Записок" та "Матеріалів до українсько-руської етнології". При чому останній друкований орган Товариства кваліфікується як етнологічний, на відміну від попереднього (етнографічного), що також свідчить про відповідний рівень теоретичного розробки проблем, пов'язаних із визначенням таких категорій як "етнографія" та "етнологія" з наступним розмежуванням матеріалів вміщених у цих виданнях відповідно до предметного поля кожної науки¹⁴.

У розділі "Наукова хроніка" "Записок" члени Товариства рецензували останні етнографічні праці, а також дослідження, що побіжно торкалися етнологічної тематики як в Україні, так і за кордоном. Важливим є той факт, що в даній рубриці інколи зазнавали конструктивної критики етнографічні праці членів НТШ, які виходили в різних тогочасних виданнях. Так, зокрема, в ХХ-ому томі "Записок" була подана рецензія на статтю М.Дикареєва "Толки народа в 1895 г.", що була вміщена у виданні "Этнографическое обозрение" 1896 р. Цю рецензію підготував колега М.Дикареєва по НТШ В.Гнатюк¹⁵.

Аналізуючи працю М.Дикареєва, рецензент розглянув авторське бачення різних питань, які обговорювалися в народі, а саме: про походження антихриста, про Страшний суд, про піймання чорта, про царські загадки і т.д., а також походження цих розмов в народі та аналогічні перекази інших народів. У результаті В.Гнатюк приходиться до висновку, що автор статті в багатьох випадках, пояснюючи основні питання, які обговорювалися в народі в 1895 році, погоджується з поглядами О.Потебні, хоча інколи занадто критикує ті його твердження з якими він не згоден. Критичні зауваження рецензента торкнулися також невдалих висновків М.Дикареєва по вказаній темі та відсутності достатньої кількості аналогій з літератури інших народів¹⁶.

Таким чином, науковій об'єктивності та виваженості етнографічних досліджень в Товаристві надавалася велика увага про що свідчить взаємна наукова критика етнологів цієї організації, яка сприяла ефективному вирішенню поставлених дослідницьких завдань. При чому ця критика, як свідчить наукова полеміка вчених, переважно сприймалася та використовувалася у якості рекомендацій для подальших етнологічних наукових пошуків.

Важливим напрямком діяльності членів Товариства був огляд тогочасних друкованих видань разом із коротким аналізом вміщених матеріалів. У даному контексті нас найбільше цікавить матеріал, який стосується етнографічної діяльності НТШ, що був вміщений в окремих часописах. Примітним було те, що зазначена інформація подекуди отримувала зворотній відгук з боку членів Товариства, які в даному випадку виступали рецензентами оглядів етнологічної роботи в НТШ.

Так, аналізуючи часопис "Зоря" за 1897 р. О.Маркевич надрукував коротку замітку про статтю О.Борковського "З нагоди виходу третього тому "Етнографічного збірника", виданого Науковим товариством ім. Шевченка", в якій міститься важлива інформація, що стосується оцінки етнографічної діяльності членів цієї організації. Автор говорить про велику потребу відповідних етнографічних збірок, створення яких було ініційовано Товариством шляхом відповідної відозви 22 грудня 1893 року¹⁷.

Від себе зазначимо, що відповідні відозви-заклики збирати етнографічний матеріал, це не авторський винахід членів НТШ, оскільки вони практикувалися і раніше як в інших країнах, так і в Україні в рамках Російської імперії, зокрема, членами як Російського географічного

товариства так і Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, але системний підхід до відповідної роботи у даному напрямку в масштабах етнографічного дослідження всіх українських земель вперше спостерігається саме в НТШ.

Це пояснюється тим, що, по-перше, відповідні відозви друкувалися у багатьох тогочасних виданнях по всій території України, а, по-друге, зібрані відповідно до розроблених авторських методик етнографів Товариства (М.Дикарева, Ф.Вовка та ін.) та надіслані до Товариства етнографічні матеріали формували окремі етнографічні збірки. Це, у свою чергу, свідчить про високий рівень фахової роботи етнографів НТШ, які змогли з одного боку, розробити на високому теоретичному рівні методологічні прийоми етнологічних досліджень, а з іншого – налагодити в організаційному плані широкомасштабні етнографічні пошуки по всій території України.

Про розвиток етнології в НТШ свідчать організаційні заходи Товариства щодо впорядкування відповідних друкованих органів. Так, в ХХІ-ому томі "Записок" зазначається, що вийшов вже III-ій том "Етнографічного збірника" та планується до виходу окремих етнологічний збірник під редакцією Ф.Вовка¹⁸. Крім того, можна виділити окремі статті видатків Товариства на проведення етнографічних досліджень, а саме: в 1898 р. у переліку наукових заходів НТШ, що фінансуються за кошт цієї організації, зазначається наукова подорож В.Гнатюка "до руських осель в Банаті в цілях етнографічних студій"¹⁹.

Аналізуючи стан розвитку етнографічної науки в НТШ, М.Грушевський дійшов до важливих висновків щодо перспектив подальшого розвитку даного наукового напрямку з виробленням конкретних рекомендацій в плані організаційного оформлення відповідного підрозділу Товариства, який би займався етнологічними науковими пошуками. Вчений прийшов до думки, що "наплив етнографічних матеріалів і розвій роботи на тім полі ставить на чергу утворення осібної етнографічної комісії"²⁰.

Варто виділити погляди М. Грушевського і щодо діяльності окремих етнографічних видань у структурі НТШ: запланований збірник під редакцією Ф.Вовка (в подальшому відомий як "Матеріали до українсько-руської етнології") мав вміщувати лише етнологічні студії, тобто вже опрацьований етнографічний матеріал до рівня теоретичних узагальнень, а "Етнографічний збірник" мав виходити частіше та вміщати фольклорний матеріал. Етнологічні ж дослідження, які до цього друкувалися в "Етнографічному збірнику", планувалося в подальшому друкувати лише етнологічному збірнику за редакцією Ф.Вовка²¹.

У цьому контексті слід зазначити, що плани М.Грушевського щодо розвитку української етнології не обмежувалися суто теоретичним обґрунтуванням стану етнографічних пошуків вчених та виділенням перспективних напрямків досліджень у цьому напрямку. Голова НТШ активно долучився до створення відповідного підрозділу в межах Товариства – Етнографічної комісії та відповідних етнологічних друкованих органів, що фактично стали базою для подальших етнографічних досліджень у всеукраїнському масштабі.

Нова організаційна структура Товариства вирішила основну проблему, що заважала розширенню масштабів етнологічних досліджень та впорядкуванню етнографічних матеріалів – відсутність фахівців-етнографів. Системна робота у цьому напрямку принесла свої результати. Саме 1898 р. (рік створення Етнографічної комісії) став переломним у цьому плані, хоча ці успіхи були забезпечені попередньою етнографічною діяльністю НТШ. У 1898 р. М.Грушевський відзначив: "Ми-ж з особливою утіхою мусимо піднести, що наші жалі про брак сил для оброблення етнографічних матеріалів усовують ся: і тут виступають молоді сили підховані нашим Товариством"²².

Вихованню молодого покоління вчених-етнографів сприяла також практика виділення стипендій молодим талановитим науковцям, які робили перші кроки у напрямку етнографічних досліджень. Так, зокрема, в 1897 р. така стипендія була виділена молодому етнографу М.Кордубі²³, який після закінчення Віденського університету активно долучився до етнологічної роботи в Товаристві, а в 1903 р. був обраний дійсним членом цієї організації. Таким чином, саме діяльність відповідних етнографічних організаційних структур НТШ сформувала та в науковому плані виховала вчених-етнографів, які набагато років вперед визначили розвиток української етнології. Саме завдяки діяльності членів Етнографічної комісії НТШ було зібрано величезних масив етнографічних матеріалів, які стали на сьогодні "золотим фондом" української етнології.

Важливим було також інформування громадськості про перебіг справ у Товаристві як організаційного, так і наукового плану, що відбувалося на сторінках "Записок". Це дозволяло простежити всі перипетії налагодження етнографічної діяльності в НТШ. Читач міг з'ясувати для себе, зокрема, хто входить до Етнографічної комісії, які етнографічні праці готуються до друку, хто виступає їх рецензентом, які етнографічні дослідження плануються в майбутньому і т. ін. Ця інформація, як правило, містилася у вже згадуваному нами розділі "З Товариства" у вигляді відповідних протокольних рішень. Так, наприклад, в XXIII – XXIV-ому томі збірника був вміщений оновлений статут НТШ²⁴, наводились інформація щодо процедури розгляду та рекомендації до друку окремих етнографічних праць В.Гнатюка, В.Шухевича та ін.²⁵.

Як видно зі сторінок "Записок", саме організаційна робота по впорядкуванню етнографічних видань та проведенню етнографічних досліджень в НТШ паралельно зі зміною статуту цієї інституції, на думку М.Грушевського, були найбільшими досягненнями української науки в цей період. Як зазначає вчений, Товариство стало головним вогнищем "в сфері національної культурної роботи на цілім етнографічним просторі нашого народу", відзначаючи при цьому як важливу подію створення окремого збірника для етнологічних матеріалів²⁶.

Таким чином, саме період реформування НТШ, починаючи з 1892 по 1898 р., був найбільш плідним у плані закладення основних підвалин етнологічної науково-дослідної та видавничої справи в цій організації, який ознаменувався створенням Етнографічної комісії, що підсилила, структурувала та організаційно оформила етнологічний науковий напрямок у межах Товариства. У даному контексті "Записки" є дуже важливим джерелом висвітлення цього аспекту наукових пошуків вчених НТШ, оскільки подають особливу позицію щодо розвитку української етнології в Товаристві, яку в цей період фактично формують члени цієї організації.

¹ Барвінський О. Про заснованне і теперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1892. – Ч. 1 – С. 209 – 212.

² Там само. – С. 211.

³ Справозданне про діяльність і розвиток наукового товариства імени Шевченка // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1893. – Ч. 2. – С. 173 – 189.

⁴ Там само. – С. 186.

⁵ З Товариства // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1895. – Т. VI. – Кн. II. – С. 2.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – Львів, 1896. – Т. XI. – Кн. III. – С. 3 – 5.

⁹ Там само. – Львів, 1897. – Т. XVII. – Кн. III. – С. 1.

¹⁰ Бібліографія // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1897. – Т. XVIII. – Кн. IV – С. 48.

¹¹ Там само. – С. 49.

¹² Там само.

¹³ З Товариства // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1897. – Т. XIX. – Кн. V. – С. 3.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Наукова хроніка // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1897. – Т. XX. – Кн. VI. – С. 19 – 20.

¹⁶ Там само. – С. 20.

¹⁷ Там само. – Львів, 1898. – Т. XXI. – Кн. I. – С. 3.

¹⁸ Там само. – С. 4, 16.

¹⁹ Там само. – С. 5.

²⁰ Там само. – С. 16

²¹ Там само. – С. 1.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ З Товариства // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1898. – Т. XXIII – XXIV. – Кн. III – IV. – С. 5 – 12.

²⁵ Там само. – Львів, 1898. – Т. XXII. – Кн. II. – С. 2 – 4.

²⁶ Там само. – С. 1.

В статье рассматривается вопрос освещения на страницах "Записок НТШ" (за 1892 – 1898 гг.) реформирования Научного общества им. Шевченко и развития украинской этнологии.

Ключевые слова: Научное общество им. Шевченко, этнология, этнография, историография, Общество, НТШ, "Записки".

Article deals with a problem of research on the pages of "Zapysky NTSh" (1892 – 1898) of reformation of Shevchenko Scientific Society and development of Ukrainian ethnology.

Keywords: Shevchenko Scientific Society, ethnology, ethnography, historiography, Society, NTSh, "Zapysky".